

УДК 347.787

Вербицька Анастасія Олегівна

аспірант кафедри інтелектуальної власності

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Вербицкая Анастасия Олеговна

аспирант кафедры интеллектуальной собственности

Киевского национального университета имени Тараса Шевченко

Verbytska Anastasiya

Postgraduate of the Department of Intellectual Property Law

Taras Shevchenko National University of Kyiv

**ОСОБИСТІ НЕМАЙНОВІ ПРАВА СУБ'ЄКТІВ АВТОРСЬКОГО
ПРАВА В ГАЛУЗІ АРХІТЕКТУРИ
ЛИЧНЫЕ НЕИМУЩЕСТВЕННЫЕ ПРАВА СУБЪЕКТОВ
АВТОРСКОГО ПРАВА В ОБЛАСТИ АРХИТЕКТУРЫ
PERSONAL NON-MENTIONAL RIGHTS OF COPYRIGHT SUBJECTS
IN THE FIELD OF ARCHITECTURE**

Анотація. В статті розглядаються особисті немайнові права суб'єктів авторського права в галузі архітектури. Визначається коло правомочностей, що належать до особистих немайнових прав суб'єктів авторського права в галузі архітектури, а також їх особливості. Надаються певні пропозиції щодо удосконалення законодавства у сфері правового регулювання архітектурної діяльності.

Ключові слова: суб'єкти авторського права, твір архітектури, автор, особисті немайнові права, право авторства, право на авторське ім'я.

Анотація. В статті розглядаються особисті немайнові права суб'єктів авторського права в області архітектури. Визначається коло повноважень, належних до особистих немайнових прав суб'єктів авторського права в області архітектури, а також їх особливості. Представляються певні пропозиції щодо вдосконалення законодавства в сфері правового регулювання архітектурної діяльності.

Ключевые слова: суб'єкти авторського права, виробництво архітектури, автор, особисті немайнові права, право авторства, право на авторське ім'я.

Summary. The article deals with the issue of the personal non-property rights of the subjects of copyright law, including the subjects of copyright law to the objects of architecture. The actuality of the topic is justified, the terms of scientists to determine the definition of the personal non-property rights of the subjects of copyright law, including to the objects of architecture are defined by and analyzed. The analysis of recent research and publications on the subject is determined. The analysis of the law rules of the Civil Code of Ukraine, the Law of Ukraine «About copyright law and related rights», the Law of Ukraine «About architectural activity» is carried out.

Key words: subjects of copyright law, work of architecture, author, personal non-property rights, copyright, right to author's name.

Вступ. У теорії цивільного права загальновідомо, що створення автором твору нерозривно пов'язано із здійсненням суб'єктивного авторського права особою. Не вдаючись до наукової дискусії з приводу визначення суб'єктивного авторського права в цілому, зауважимо, що аналіз норм Цивільного кодексу України (далі – ЦКУ), Закону України «Про авторське право та суміжні права», а також Закону України «Про

архітектурну діяльність» виокремлює два види суб'єктивних прав автора в галузі архітектури: особисті немайнові та майнові права.

Враховуючи той факт, що особисті немайнові права, які виникають у автора твору архітектури, є невід'ємними природними правами, за допомогою яких відбувається самореалізація індивіда, їх охорона є пріоритетним завданням правової держави. Ось чому дослідження системи особистих немайнових прав, які виникають у автора твору архітектури, є вкрай актуальним.

Мета статті полягає у визначенні особистих немайнових прав суб'єктів авторського права в галузі архітектури, а також здійсненні аналізу їх особливостей.

Відповідно до ст. 418 ЦКУ право інтелектуальної власності становлять особисті немайнові права інтелектуальної власності та (або) майнові права інтелектуальної власності [1]. Водночас, можемо констатувати, що законодавець не дає нормативне визначення ані особистих немайнових прав інтелектуальної власності в цілому, ані особистих немайнових прав авторів, лише здійснює їх перелік [1].

Однак, у науковій літературі наголошується на тому, що останні нібито відображають та захищають зв'язок автора із його твором.

Як справедливо зауважує В.В. Погуляєв, «усі права автора можуть існувати лише за наявності можливості ідентифікувати автора твору з конкретною особистістю» [2, с. 44]. Його думку розділяє О.М. Пастухов, який зазначає, що немайнові права є породженням ідеї про те, що твори автора є продовженням його самого... [3, с. 39]. При цьому, наділення в законному порядку автора твору особистими немайновими правами відображає головну задачу інституту авторського права, а саме надання гарантій для індивіда в сфері свободи духовного розвитку і вдосконалення, в сфері вільного виявлення власної індивідуальності [4].

Як бачимо, особисті немайнові права дійсно вказують на належність певного твору автору, тобто пов'язані із певною фізичною особою, в результаті творчої праці якої твір був створений.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до законодавства особисті немайнові права інтелектуальної власності належать творцеві об'єкта права інтелектуальної власності. Однак, у випадках, передбачених законом, особисті немайнові права інтелектуальної власності можуть належати іншим особам [1]. При цьому, особисті немайнові права інтелектуальної власності не залежать від майнових прав інтелектуальної власності, не можуть відчужуватися (передаватися), за винятками, встановленими законом, охороняються безстроково, а також не переходять у спадщину. Спадкоємці лише мають право захищати авторство на твір і протидіяти перекрученню, спотворенню чи іншій зміні твору, а також будь-якому іншому посяганню на твір, що може завдати шкоди честі та репутації автора [1; 5].

Таким чином, на підставі вищевикладеного, враховуючи чинне законодавство та точки зору вчених-цивілістів, можемо зробити висновок, що особисті немайнові права автора твору у галузі архітектури – абсолютні суб'єктивні права, які вказують на приналежність твору архітектури конкретному автору, в результаті творчої праці якого він був створений, діють та охороняються безстроково, гарантуючи можливість автору задовольнити свої немайнові інтереси.

Поряд з цим, слід зауважити, що систему особистих немайнових прав авторів у галузі архітектури складають особисті немайнові права, передбачені ЦКУ, Законом України «Про авторське право та суміжні права», а також Законом України «Про архітектурну діяльність».

Так, відповідно до ст. 423 «Особисті немайнові права інтелектуальної власності» ЦКУ до останніх належать:

- 1) право на визнання людини творцем (автором, виконавцем, винахідником тощо) об'єкта права інтелектуальної власності;
- 2) право перешкоджати будь-якому посяганню на право інтелектуальної власності, здатному завдати шкоди честі чи репутації творця об'єкта права інтелектуальної власності;
- 3) інші особисті немайнові права інтелектуальної власності, встановлені законом [1].

Очевидно, що зазначені особисті немайнові права стосуються усіх суб'єктів права інтелектуальної власності незалежно від того, який об'єкт права інтелектуальної власності ними створений.

Водночас, не можна оминати увагою той факт, що перелік саме особистих немайнових прав автора встановлюється у ст. 438 ЦКУ, де вказується, що до зазначених прав окрім тих, що перераховані у ст. 423 ЦКУ, належать також наступні:

- 1) вимагати зазначення свого імені у зв'язку з використанням твору, якщо це практично можливо;
- 2) забороняти зазначення свого імені у зв'язку з використанням твору;
- 3) обирати псевдонім у зв'язку з використанням твору;
- 4) на недоторканність твору [1].

При цьому, останній перелік більш детально викладений у ст. 14 Закону України «Про авторське право та суміжні права» [5].

В свою чергу, Закон України «Про архітектурну діяльність» окрім перерахованих до особистих немайнових прав інтелектуальної власності автора (співавторів) об'єкта архітектури як об'єкта авторського права відносить право фотографувати, здійснювати відеозйомку відповідного об'єкта архітектури як об'єкта авторського права, крім випадків, визначених законом; право вимагати визнання свого авторства (співавторства) шляхом зазначення належним чином свого імені на об'єкті архітектури як об'єкті авторського права, якщо це практично можливо [6].

Узагальнюючи вищеперераховані особисті немайнові права, що містяться у різних нормативно-правових актах, можемо констатувати, що доособистих немайнових прав автора у галузі архітектури належить вичерпний перелік прав, що потребують більш детального розгляду. Доцільно розпочати їх розгляд з права авторства.

1. Право авторства є найбільш важливим серед усіх прав, що виникають у автора у зв'язку зі створенням та використанням твору архітектури.

Зазначимо, що Закон України «Про авторське право та суміжні права» розкриває право авторства як право автора вимагати визнання свого авторства шляхом зазначення належним чином імені автора на творі і його примірниках і за будь-якого публічного використання твору, якщо це практично можливо [5]. На наш погляд, законодавець не досить вдало викладає зміст права авторства, оскільки вкладає у нього елемент права на авторське ім'я, а саме «зазначення належним чином імені автора на творі і його примірниках». Це не зовсім відповідає дійсності, оскільки за своєю сутністю право авторства зводиться до права визнаватися, вважатися особою (автором) твору, що створений його творчою працею.

Однак, слід зауважити, що у ЦКУ законодавець вже визнає право авторства як право на визнання людини творцем (автором, виконавцем, винахідником тощо) об'єкта права інтелектуальної власності, не поєднуючи різні правомочності автора в одному праві авторства [1].

Водночас, зазначимо, що законодавець також необґрунтовано поєднує право авторства та право на авторське ім'я у галузі архітектури в одній правомочності автора – праві авторства, виклавши п. 2 ч. 1 ст. 31 Закону України «Про архітектурну діяльність» у такій редакції: «особистими немайновими правами інтелектуальної власності автора (співавторів) об'єкта архітектури як об'єкта авторського права є ...; право вимагати визнання свого авторства (співавторства) шляхом зазначення належним

чином свого імені на об'єкті архітектури як об'єкті авторського права, якщо це практично можливо.

На нашу думку, якщо законодавець в такий спосіб прагнув забезпечити можливість автора твору архітектури зазначити належним чином своє ім'я на творів архітектури, то поєднувати цю правомочність із правом авторства не потрібно, оскільки останнє право виникає із самого факту створення твору архітектури особою і аж ніяк не пов'язано із бажанням і можливістю зазначити чи не зазначити на останньому своє ім'я. Ось чому, на наш погляд, 2 ч. 1 ст. 31 Закону України «Про архітектурну діяльність» доцільно викласти у такій редакції: «особистими немайновими правами інтелектуальної власності автора (співавторів) об'єкта архітектури як об'єкта авторського права є ...; право вимагати зазначення належним чином свого імені на об'єкті архітектури як об'єкті авторського права, якщо це практично можливо.

Отже, на основі норм законодавства у галузі архітектури можемо зробити висновок, що право авторства на твір архітектури є невід'ємним від особистості його творця. Воно може належати лише особі, що дійсно своєю творчою працею створила твір архітектури і є невідчужуваним. Закон не передбачає здійснення відмови від права авторства на твір архітектури, оскільки воно впливає із самого факту створення твору архітектури, і не залежить ані від факту його оприлюднення, ані від способів його використання. При цьому, автор твору архітектури буде визнаватись автором об'єкта авторського права у галузі архітектури навіть не здійснюючи процедуру реєстрації твору архітектури та отримання охоронного документа.

Право авторства на твір архітектури виникає з моменту створення зазначеного твору, діє протягом всього життя автора, а після його смерті охороняється безстроково [1; 5; 6].

Воно охороняє глибинний зв'язок між автором і плодом його діяльності. При цьому, до його змісту входить право особи не тільки вважатися творцем твору, а й вимагати посилання на автора при використанні останнього [7, с. 180-181].

Узагальнюючи вищевикладене, можемо констатувати, що право авторства на твір архітектури – це, по-перше, гарантована законодавством можливість особи визнаватися, вважатися автором твору архітектури, що створений його творчою працею; по-друге, можливість вимагати визнання даного факту іншими особами та вимагати посилання на автора при використанні твору останнього.

Поряд з цим, зазначимо, що в теорії цивільного права загальновідомо, що право авторства зумовлює всі інші авторські права, зокрема, право на авторське ім'я.

Право на авторське ім'я полягає в можливості автора твору архітектури використовувати чи дозволяти використовувати твір архітектури під своїм справжнім ім'ям, забороняти під час публічного використання твору архітектури згадування свого імені, якщо він як автор твору бажає залишитись анонімом, вибирати псевдонім, зазначати і вимагати зазначення псевдоніма замість справжнього імені автора на творі архітектури під час будь-якого його публічного використання [1; 5].

При цьому, як і право авторства, право на ім'я виникає з самого факту створення твору, але, на відміну від права авторства, реалізується тільки у випадку оприлюднення твору. Поки твір не оприлюднено, право на ім'я існує лише потенційно в зв'язку з тим, що третім особам твір не є доступним, і вони не можуть дізнатися ім'я його творця [8, с. 202].

Зазначимо, що слід погодитись із науковою точкою зору з приводу того, що найбільш повно автор твору архітектури має можливість реалізувати всі правомочності, які включені до права на авторське ім'я, стосовно його творів у формі моделей або макетів об'єктів архітектури, які

не будуть у подальшому відтворені у вигляді архітектурних проєктів та/або об'єктів архітектури [9, с. 17].

2. Наступними особистими немайновими правами автора твору архітектури, що є досить взаємопов'язаними, відповідно до законодавства є право вимагати збереження цілісності твору і право протидіяти будь-якому перекрученню, спотворенню чи іншій зміні твору або будь-якому іншому посяганню на твір, що може зашкодити честі і репутації автора.

При цьому, зміст першої правомочності полягає в наданні автору твору права на збереження його авторського задуму щодо просторової, планувальної, функціональної організації, зовнішнього вигляду і інтер'єрів об'єкта архітектури в процесі використання його твору їм особисто або іншими особами. Водночас, право на збереження цілісності твору архітектури є абсолютним, виключним правом автора, воно належить йому незалежно від того, створено твір за власним бажанням автора, за договором про створення за замовленням і використання твору архітектури або при виконанні службового завдання. Так само не залежить воно і від підстав використання твору (ліцензійний, трудовий договір) [10, с. 68].

З приводу другої правомочності, то слід наголосити, що в даному випадку мова йде не про нанесення шкоди твору архітектури, а саме шкоди авторові зазначеного твору. Водночас, слід звернути увагу, що із буквального тлумачення закону, можемо зробити висновок стосовно другої правомочності, що зміна твору архітектури або будь-яке інше посягання на твір архітектури, які не завдали шкоди честі і репутації автора твору архітектури не є порушенням авторських прав зазначеного автора. Очевидно, що ця законодавча невідповідність має бути усунута шляхом внесення змін до законодавства.

Як бачимо, вищезазначені особисті немайнові права автора твору архітектури представляють собою важливий елемент правового статусу автора твору архітектури, який дозволяє не тільки визначити приналежність

того чи іншого твору архітектури певній особі, що його створила в результаті своєї творчої праці, але й забезпечує безстрокову правову охорону творчої праці автора.

3. Певної уваги в контексті нашого дослідження потребує право фотографувати, здійснювати відеозйомку відповідного об'єкта архітектури як об'єкта авторського права, крім випадків, визначених законом.

Зміст зазначеного права полягає у тому, що автор твору архітектури має можливість сфотографувати його або здійснювати відеозйомку у разі, якщо право власності на матеріальний об'єкт, який є формою вираження твору архітектури, перейшло до іншої особи. Тобто автор твору архітектури має право вимагати від власника (володільця) об'єкта архітектури надати йому гарантовану законодавством можливість здійснити вищезазначені заходи, крім випадків, визначених законом.

Більш детально розкриває зміст зазначеного права Є. А. Греков, який зауважує, що зміст особистого немайнового права авторів творів архітектури на фотографування, здійснення відеозйомки відповідного об'єкта архітектури (право автора на доступ до твору архітектури) полягає у наданні автору (співавторам) можливості фотографування, відеозйомки або отримання електронних даних щодо просторової, планувальної, функціональної організації, зовнішнього вигляду та інтер'єрів об'єкта архітектури або його частини, крім випадків, визначених законом, з метою подальшого використання отриманих матеріалів в особистих цілях та в інших випадках, визначених в законі як випадки правомірного використання твору без згоди автора [9, с. 22-23].

Як бачимо, Є. А. Греков порівнює зазначене право із правом автора на доступ до твору образотворчого мистецтва, що передбачено законодавством, а також наголошує на меті такого подальшого використання отриманих матеріалів – в особистих цілях. Однак, ми, напевно, можемо з точністю констатувати, яку мету мав на увазі законодавець.

Водночас, не можна не погодитись із твердженням, що зазначене право в галузі архітектурної діяльності не стабілізувалося у чинному законодавстві, що й спричиняє певні проблеми теоретичного та практичного характеру [9, с. 18].

Слід також зауважити, що сьогодні в наукових колах ведеться певна дискусія з приводу правової природи права автора на доступ до твору образотворчого мистецтва, а відтак і права фотографувати, здійснювати відеозйомку відповідного об'єкта архітектури, з яким його ототожнюють.

Зазначимо, що Закон України «Про авторське право і суміжні права» не відносить право автора на доступ до твору образотворчого мистецтва конкретно ані до майнових, ані до особистих немайнових прав, виділяючи його в окремій статті самостійним правом. В науковій літературі точки зору з приводу цього права розділяються. Так, Е. П. Гаврилов вважає, що це право належить до особистих прав автора твору образотворчого мистецтва. Свою точку зору він аргументує тим, що це право надає можливість автору особисто здійснювати творчий повтор свого твору образотворчого мистецтва [11, с. 85].

З точкою зору Е.П. Гаврилова не погоджується О. П. Сергєєв. Дослідник зауважує, що право доступу надається авторам творів образотворчого мистецтва для реалізації конкретної мети – забезпечення можливості відтворення твору, тобто для реалізації майнового права. Відсутність же вказівки на дане право у переліку майнових прав автора пояснюється невичерпаністю зазначеного переліку [12, с. 221].

При цьому, російські дослідники вже давно наголосили на необґрунтованості віднесення до особистих немайнових прав права на фото, відеозйомку, хоча б тому, що в законодавстві РФ було раніше зроблено застереження про можливість розпорядження цим правом автором твору архітектури. Тобто в договорі на створення архітектурного проекту автор міг відмовитися від права на фото- і відеозйомку, або передати це право

іншій особі [13]. До речі аналогічну норму містить і сьогодні Закон Республіки Казахстан від 16 липня 2001 року № 242-ІІ «Про архітектурну, містобудівну та будівельну діяльність в Республіці Казахстан» [14].

Однак, найбільш обґрунтованою, на нашу думку, є позиція Г.В. Чурпіти, яка зазначає, що право доступу до твору образотворчого мистецтва є синтезом як майнових, так і особистих моментів. Майновий характер права доступу пов'язаний з забезпеченням можливості реалізації права автора відтворювати створений ним твір. Особисті елементи проявляються в неможливості переходу даного права до правонаступників, зокрема, спадкоємців. Така характеристика права доступу ще раз підтверджує умовність розподілу суб'єктивних авторських прав на особисті та майнові [15, с. 136].

На наш погляд, право фотографувати, здійснювати відеозйомку об'єкта архітектуріза своєю природою належить до майнових прав і надається авторові саме для реалізації відтворення твору архітектури таким чином. Для аргументації своєї позиції, необхідно навести ситуацію, за якої автор твору архітектури передав майнові права на твір архітектури іншій особі. Очевидно, що за такої ситуації ця особа, якій передали майнові права на твір архітектури, може фотографувати та здійснювати відеозйомку відповідного об'єкта архітектури у формі відтворення твору архітектури. Отже, право фотографувати, здійснювати відеозйомку об'єкта архітектури є правом для забезпечення можливості реалізувати автором твору архітектури права на відтворення свого твору, якщо цей твір перейшов до інших осіб. А відсутність в законодавстві посилення на мету фотографування та здійснення відеозйомки об'єкта архітектури в особистих цілях не додає доказів на користь визнання цього права особистим немайновим правом. І навіть за наявності такої вказівки у законодавстві автор твору завжди матиме змогу мету у формі відтворення твору архітектури, що належить до майнової, видати за мету «в особистих цілях».

Висновки. Підсумовуючи вищевикладене, вважаємо, що більш доцільним буде закріплення на законодавчому рівні права фотографувати, здійснювати відеозйомку об'єкта архітектури як майнового права з можливістю залучення автором інших осіб для виконання зазначених дій. З цією метою необхідно внести певні зміни до таких нормативно-правових актів у сфері архітектурної діяльності, як Закон України «Про авторське право і суміжні права» та Закон України «Про архітектурну діяльність».

Враховуючи вищевикладене, можемо зробити наступні висновки:

- 1) право авторства на твір архітектури – це, по-перше, гарантована законодавством можливість особи визнаватися, вважатися автором твору архітектури, що створений його творчою працею; по-друге, можливість вимагати визнання даного факту іншими особами та вимагати посилання на автора при використанні останнього;
- 2) особисті немайнові права автора твору у галузі архітектури – абсолютні суб'єктивні права, які вказують на приналежність твору архітектури конкретному автору, в результаті творчої праці якого він був створений, діють та охороняються безстроково, гарантуючи можливість автору задовольнити свої немайнові інтереси.
- 3) на сьогоднішній день законодавство у сфері архітектурної діяльності в частині визначення особистих немайнових прав автора твору архітектури характеризується недосконалістю дефініцій, використанням законодавцем неточних, не відповідних дійсності формулювань, що зумовлює необхідність вирішення цих проблем шляхом перегляду та вдосконалення положень Закону України «Про авторське право і суміжні права» та Закону України «Про архітектурну діяльність».

Література

1. Цивільний Кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/435-15/paran2312/#2312n>.
2. Погуляев В.В. Моральные права и их экономическое содержание / В.В. Погуляев // Интеллектуальная собственность. Авторское право и смежные права. – 2005. – № 5. – С. 43-46.
3. Пастухов О.М. Авторське право в Інтернеті / О.М. Пастухов. – К.: Школа, 2004. – 144 с.
4. Заславский А. А. Авторское право в области архитектурной деятельности: автореф. дис. на соискание ученой степени кандидата юридических наук: спец. 12.0.03 – Гражданское право, предпринимательское право, семейное право. международное частное право / А. А. Заславский. – Екатеринбург, 2001. – 22 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.law.edu.ru/book/book.asp?bookID=99700>.
5. Закон України «Про авторське право і суміжні права» від 23 грудня 1993 року № 3792-XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/379212/page?text=%E0%F0%F5%B3%F2>.
6. Закон України «Про архітектурну діяльність» від 20 травня 1999 року № 687-XIV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/687-14>.
7. Дроб'язко В. С. Право інтелектуальної власності : навчальний посібник / В. С. Дроб'язко, Р. В. Дроб'язко. – К. : Юрінком Інтер, 2004. – 512 с.
8. Сергеев А.П. Право интеллектуальной собственности в Российской Федерации: [учебник] / А.П. Сергеев. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: ТК Велби, 2004. – 752 с.

9. Греков Є. А. Авторське право на твори архітектури: автореф. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 Цивільне право, сімейне право, цивільний процес, міжнародне приватне право / Є. А. Греков. – Київ : Б. в., 2007. – 20 с.
10. Дозорцев В.А. Авторские дела в суде: [научно-практический комментарий] / В.А. Дозорцев. – М. : ВААП-ИНФОРМ, 1985. – 176 с.
11. Гаврилов Э.П. Комментарий к Закону РФ «Об авторском праве и смежных правах» / Э.П. Гаврилов. – М.: Спарк; Фонд «Правовая культура», 1996. – 224 с.
12. Сергеев А.П. Право интеллектуальной собственности в Российской Федерации: Учебник / А.П. Сергеев – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Проспект, 2003. – 752 с.
13. Люкшин А. М. Авторское право на произведения архитектуры: автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата юридических наук: спец. 12.00.03 Гражданское право; предпринимательское право; семейное право; международное частное право / А. М. Люкшин. – СПб., 2004. – 16 с. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://law.edu.ru/book/book.asp?bookID=1385662>.
14. Закон Республики Казахстан «Об архитектурной, градостроительной и строительной деятельности в Республике Казахстан» от 16 июля 2001 года №242-ІІ [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1024035.
15. Чурпіта Г.В. Авторське право на твори образотворчого мистецтва : дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.03 Цивільне право, сімейне право, цивільний процес, міжнародне приватне право / Г. В. Чурпіта. – Х., 2003. – 212 с.